

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Рік заснування 1996

Випуск 365

Правознавство

Збірник наукових праць

Чернівці
“Рута”
2006

ЗМІСТ

I. МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Толкачова Н.Є.</i> Символізм у середньовічному руському праві як засіб об'єктивізації звичаєво-правових інститутів	5
<i>Дмитрієнко Ю.М.</i> Суб'єктивно-правова (позитивно-правова) форма (тип) правової свідомості та правової культури	14
<i>Ней Н.С.</i> Системно-функціональний підхід до розуміння держави	21
<i>Гриценко І.С.</i> Публічне речове право як інститут адміністративного права та його аналіз у працях В.Л.Кобалевського	25
<i>Донченко О.П.</i> Право власності як форма реалізації свободи.....	30
<i>Бойко І.Й.</i> Деякі аспекти зміни правового статусу галицької шляхти в контексті боротьби за політичні права у Польському королівстві (1349–1569 рр.)	35
<i>Карвацька С.Б., Меленко С.Г.</i> Проблеми формування моделі правової системи України: історичний досвід і сучасна практика	39
<i>Бунчук О.Б.</i> І.Я.Франко про самоврядування міст за магдебурзьким правом	44

II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

<i>Сердюк В.В.</i> Недоторканність та незмінюваність суддів: українські реалії та європейський досвід.....	49

III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Процьків Н.М.</i> Розірвання цивільно-правових договорів за законодавством зарубіжних країн	54
<i>Задорожна С.М.</i> Історія принципу автономії волі в міжнародному приватному праві	59

IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Василенко М.Д.</i> Генезис адміністративно-правового супроводження інноваційної діяльності в Україні: технологічні і наукові парки	64
<i>Тарануха В.П.</i> До питання про публічно-владні послуги	70
<i>Хохуляк В.В.</i> Структурно-функціональний метод наукового дослідження у науці фінансового права	74
<i>Вакарюк Л.В.</i> Радянські концепції фінансово-правового інституту.....	80
<i>Гаврилюк Р.О.</i> Порівняльний аналіз правових позицій Конституційних Судів ФРН, РФ та України з питань оподаткування	99
<i>Боднарук Ю.В.</i> Податково-облікове провадження.....	106
<i>Іванський А.Й.</i> Усунення правових колізій при застосуванні фінансової відповідальності до платників податків в Україні.....	111

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. КРИМІНОЛОГІЯ. ПРОКУРАТУРА

<i>Хряпінський П.В.</i> Юридична природа заохочувальних норм Особливої частини кримінального законодавства України	118
<i>До наших авторів</i>	123

УДК 349.2

© 2006 р. Н.М. Процьків

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці

РОЗІРВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Постановка проблеми. Нестабільність нових економічних і політичних структур, відсутність стабільної практики застосування нового законодавства негативно впливають на правове регулювання договірних відносин. В таких умовах виникає необхідність проаналізувати законодавство інших країн відносно розірвання договорів. Питання розірвання договору можна знайти ще у римському приватному праві. Так, в договорі купівлі-продажу продавець був зобов'язаний попередити покупця про недоліки товару. Якщо ж були знайдені недоліки, про які продавець не попередив покупця або переконав його в їх відсутності, покупець мав можливість скористатися позовом про розірвання договору (*actio redhibitoria*). Позов можна було пред'явити протягом 6 місяців. Якщо продавець не виконував рішення суду про розірвання договору, то з нього стягувалась ціна товару в подвійному розмірі. Як зазначає Д.В.Дождєв, сторони могли доповнити договір угодами, які дозволяють врахувати їх особливі інтереси. Такі доповнення входили в структуру основної угоди і захищалися позовами з відповідних контрактів [5, с.520].

Такими контрактами були: 1) *Lex commissoria* – це додаткова угода про право продавця розірвати договір, якщо покупець не сплатить вартість товару в певний строк; 2) *In diem addictio* – це додаткова угода про право продавця розірвати договір, якщо до обумовленого терміну надійшла більш вигідна пропозиція від іншого покупця; 3) *Pactum displicentiae* – це угода про право покупця придбати товар на пробу і повернути його продавцю, розірвавши договір, якщо річ йому не сподобалась. Римське приватне право істотно вплинуло на формування європейського права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання розірвання договорів досліджувалися в працях Є.Васильєва, Р.Камалітдінової, Г. Ласка, В.Ансона. Але дані дослідження носили одиничний характер і характеризували законодавство лише окремо взятої країни. Тому стверджувати, що запропонована в статті проблема досліджена

в достатній мірі не можна. Вплив законодавства інших країн на законодавство України потребує подальшого наукового дослідження.

Мета статті – дослідити проблеми розірвання договорів за законодавством зарубіжних країн як у історичній ретроспективі, так і в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довгий час в договірному праві переважав принцип римського цивільного права “*pacta sunt servanda*” – “святість договору”. Договір можна розірвати тільки за угодою сторін або за ініціативою кредитора у випадку порушення боржником своїх обов'язків. Так, ст. 1134 Французького цивільного кодексу (ФЦК) передбачає, що угоди “можуть бути відмінені лише за взаємною згодою сторін або з причин, передбачених законом. При цьому вважалось, що виконання боржником обов'язків за договором не залежить від зміни цін, технічних умов. Принцип *pacta sunt servanda* передбачав, що вірогідність різкої зміни кон'юнктури може і повинна враховуватись в ділових відносинах, але сторона, яка знаходилась в невігідному становищі могла розірвати договір, тільки якщо його текст містить відповідну вказівку.

Така ситуація існувала до першої світової війни. З початком економічної кризи договір не можна було виконати без збитків для тієї чи іншої сторони і це не завжди залежало від вини контрагентів договору, а часто з причин істотних змін обставин. Всі ці обставини вимагали зміни принципу безумовного виконання договору на більш реалістичний. Основним напрямком розвитку правового регулювання розірвання договору став перехід до концепцій, які надавали сторонам договору право вимагати його розірвання у зв'язку із зміною обставин, з яких виходили контрагенти, коли укладали договір. Тобто зникла дія принципу святості договору (*pacta sunt servanda*) [9].

Інший принцип – *clausula rebus sic stantibus* – є антиподом принципу святості договору і передбачає можливість уникнути зв'язаності дого-

вірними обставинами внаслідок наступної різкої зміни обставин. Зміст даного принципу означає, що “дійсність договору залежить від незмінності обставин, при яких він був укладений” [14, с.261].

В системі континентального права боржник, як правило, звільнявся від відповідальності тільки у випадку настання об’єктивної неможливості виконання зобов’язань. Спочатку така конструкція охоплювала непереборну силу – природне або суспільне явище (землетрус, паводок, війна, зміна закону), яке не можна було передбачити, а також випадок, тобто подію, яку в принципі можна попередити при наявності реальної можливості її передбачити, але такої можливості не було. Крім того в практиці застосовувалось поняття “економічна неможливість виконання”, яке означало, що договір у зв’язку з різкою зміною зовнішніх економічних умов може бути виконаний неналежним чином лише ціною не виправданих економічних втрат. У зв’язку з цим була розроблена доктрина про “незмінність обставин”, за якою сторони виконують договір на умовах, які існують на момент його укладення. А якщо такі обставини в процесі дії договору змінилися, то сторони мають право розірвати договір або змінити його зміст.

Подібні зміни в праві, як зазначає Халфіна Р.С. “проходили і зростали поступово, вони не відобразились в законодавстві, але були видні на практиці” [13, с.3]. Отже, можна відмітити таку закономірність: в результаті пасивності законодавця, розірвання договору у зв’язку із зміною первісних обставин включалось в інститут припинення договору у зв’язку з об’єктивною неможливістю виконання зобов’язань. Однак в різних країнах такий процес проходив неоднозначно. Так суди Франції по цивільних справах чітко дотримувалися принципу святості договору Першими прийняли нову доктрину суди адміністративної юстиції, зокрема по відношенню до договорів з поставки газу, електроенергії.

Після другої Світової війни (в 1949 році) у Франції був прийнятий Закон, який надавав право на розірвання договорів, укладених до війни, якщо їх виконання призводило до збитків, які сторони не могли передбачити при укладенні договору. Але не всі договори підпадали під дію такого закону, тому суди на практиці застосовували принцип про “незмінність обставин” використовуючи ст. 1244 ФЦК, яка надавала право враховувати економічну ситуацію [4, с.289].

Такі ж процеси проходили і в Німеччині. Так зокрема, в німецькому законодавстві допускається розірвання договору за угодою сторін (§

397 Німецького цивільного уложення) [2] і у зв’язку з порушенням договору іншою стороною. При цьому частина норм регулює загальні питання розірвання договору, інша частина стосується окремих видів договорів (купівля-продаж – § 462, 467; оренда § 553-554). Так як і Франція, Німеччина після війни відмовилась від принципу “святості договору” і необхідності безумовного дотримання договору, тому було дозволено розірвання договору у випадку “економічної неможливості”.

Внаслідок економічної неможливості виконання договори можуть або припиняти своє існування, або сторонам надається можливість адаптувати умови такого договору до ситуації яка змінилася. На наш погляд, розірвання договору не завжди відповідає забезпеченості стабільності господарського обороту та інтересам контрагентів. Для вирішення даного питання сторони, особливо в довгострокових договорах, самі стали передбачати умови про непередбачувані перешкоди, а у випадку їх настання вносять зміни в зміст договору, але сам договір продовжує діяти [6, с.149].

Опіраючись на положення § 157, 242 Німецького Цивільного уложення, суди приймають до уваги при вирішенні даної проблеми принцип добросовісності безпосередньо при тлумаченні і виконанні договорів.

При застосуванні даної теорії в судовій практиці пройшло виділення окремих категорій, у відповідності з якими розрізняють випадки використання такої доктрини. До першої категорії можуть бути віднесені випадки істотного порушення еквівалентності договірних зобов’язань. Дана ситуація може мати місце, коли в силу непередбачених змін обставин договірні зобов’язання мають значний дисбаланс. Необхідно звернути увагу, що такі відносини повинні бути двосторонніми, тобто коли боржник зобов’язаний здійснити дії лише в обмін на еквівалентні, які надаються іншою стороною. І якщо такий еквівалент не надається в силу неможливості виконання, то друга сторона може пред’явити позов про розірвання договору.

До таких ситуацій можна віднести обезцінювання грошових вимог у випадку різкого падіння вартості валют, зміна кон’юнктури ринку, ліквідація або введення обмеження для заняття підприємницькою діяльністю, зміна діючого законодавства.

Друга категорія випадків пов’язана з недосягненням мети договору, а саме коли в результаті непередбачених змін обставин мета договору не може бути досягнута, хоча при цьому саме виконання не стало неможливим.

Крім того, суди виходять з тих позицій, що перешкоди до виконання договору повинні бути настільки суттєвими, щоб визнати, що виконання договору за таких обставин призвело б до наслідків, які були б несумісними з правом і справедливістю. В таких випадках припинення договору здійснюється у вигляді визнання права сторони відмовитись від договору.

Німецькі юристи розробили свою доктрину, яка виходила з того, що договір може бути розірваний, якщо "очікування сторін були нереалізовані в силу подій, які настали"[8, с.338].

Найбільш досконалий підхід в регулюванні розірвання договору існує в Нідерландах. Згідно ст. 258 ЦК Нідерландів сторона може в судовому порядку розірвати договір, посилаючись на непередбачені обставини, при яких не можна чекати виконання договору в первісному вигляді. Верховний Суд Нідерландів широко тлумачить непередбачені обставини, при цьому відносить до них і нові обставини, які не були прийняті до уваги при укладенні договору.

В Нідерландах можливе розірвання договору у випадку порушення зобов'язань іншою стороною договору (ст.ст. 265-270 ЦК). Але на відміну від нашого законодавства розірвання договору у випадку його порушення не потребує судового розгляду, і для розірвання досить лише письмової заяви уповноваженої сторони.

Більш детально регулюється процес розірвання договору в законодавстві Російської Федерації. Так зокрема, даному питанню присвячені норми як першої, так і другої частини Цивільного Кодексу Російської Федерації. Всі норми про розірвання договору взаємопов'язані між собою і складають певну систему.

Першу ланку системи складають ст.ст. 450-453 глави 29 ЦК, а також ст. 310 ЦК про односторонню відмову від виконання зобов'язань. Дані статті містять найбільш загальні поняття і норми, які стосуються розірвання будь-яких цивільно-правових договорів, як передбачених, так і не передбачених законом.

Так зокрема, ст. 451 Цивільного кодексу Росії передбачає можливість розірвати договір у випадку суттєвих змін обставин. При цьому необхідно враховувати, що наявність лише зміни обставин не достатньо. Необхідно одночасно наявність наступних умов: 1) в момент укладення договору сторони виходячи з того, що такої зміни обставин не відбудеться; 2) зміна обставин визнана причинами, які зацікавлена сторона не могла перебороти після їх виникнення; 3) виконання договору порушила б відповідне договору

співвідношення майнових інтересів сторін і зацікавлена сторона понесла б таку шкоду, що вона в значній мірі позбавилась того, на що вправі була розрахувати при укладенні договору; 4) із звичаїв в ділового обороту або сутності договору не впливає, що ризик зміни обставин несе зацікавлена сторона [6, с.164].

Але положення статті 451 ЦК Росії мають абстрактний характер, що може призвести до використання судовими органами при безпосередньому застосуванні даної норми оціночного підходу.

Закон передбачає, що у випадку, коли суд встановить, що істотної зміни обставин не було, то договір продовжує залишатися в силі в початковому вигляді. Якщо ж суд визнає наявність істотної зміни обставин, то договір може бути розірваним.

Другу ланку системи складають статті, які містять норми, що розповсюджують свою дію на всі види договорів, але регулюють розірвання договорів в особливих випадках: у зв'язку з реорганізацією юридичної особи (п. 2 ст. 60 ЦК); зменшення статутного фонду в господарських товариствах (ст.ст. 90, 101 ЦК); невиконання зустрічних зобов'язань (ст. 328 ЦК).

Третю ланку складають норми II частини ЦК про розірвання окремих видів договорів.

Подібна система існує в новому Цивільному Кодексі України.

Наслідком розірвання договору в країнах континентального права є двостороння реституція. Кожна з сторін повинна повернути іншій все отримане за договором (наприклад § 346 Німецького цивільного уложення). Тобто сторони повертаються в становище, в якому вони знаходилися до укладення договору. Дане правило дозволяє захистити інтереси сторони, яка виконала своє зобов'язання за договором до моменту розірвання в більшій мірі, ніж інша сторона. Особливо це має значення, коли інша сторона взагалі не виконала зобов'язання. По-іншому вирішувалась проблема розірвання договору в державах системи "загального права".

За законодавством Великобританії договір можна розірвати за згодою сторін, а також у випадку порушення договору іншою стороною. При цьому право потерпілої сторони розірвати договір залежало від характеру порушених умов, тобто суд досліджував чи є дана умова для сторін істотною (condition) чи простою (warranty). Порушення істотної умови надавало потерпілій стороні право вважати договір розірваним, а порушення простої умови дозволяло вимагати лише відшкодування збитків, спричинених пору-

шенням договору. Така система склалася ще в ХІХ столітті. На сьогоднішній день підстави розірвання договору залежить від тяжкості правопорушення та наслідків. Що ж стосується розірвання договору у зв'язку з не передбачуваними змінами обставин, то законодавство Великобританії керується принципом "абсолютної" договірної відповідальності, згідно якого договір повинен виконуватись за будь-яких умов незалежно від вини боржника.

Юридична практика США, за загальним правилом, притримується таких же принципів. В прецедентному праві США використовується поняття неможливості виконання договору внаслідок великих і не виправданих збитків, втрат до яких би призвело виконання договору (§ 459 Зводу договірних прав США). В американській юридичній літературі існує "тенденція розширювати межі неможливості виконання і охопити нею як випадки, коли виконання стало для боржника практично не вигідним, або внаслідок непередбачених обставин виконання не буде мати цінності для кредитора, так і випадки, коли боржник звільняється від обов'язку виконання внаслідок того, що воно пов'язане з великими затратами" [10, с.69]. В США була розроблена концепція "неможливості" виконання (§ 261 Зводу договірних прав США).

Аналізуючи сучасні тенденції розвитку доктрини неможливості виконання зобов'язань, необхідно відмітити, що в американському праві пройшло виділення доктрини "нездійснення" (*impracticability*), яка характерна для сучасного комерційного обороту США.

Елементи даної доктрини: 1) обставини повинні носити характер непередбачуваності; 2) такі обставини не повинні відноситись до сфери ризиків, які приймаються стороною; 3) настання непередбачених подій повинно робити виконання договору нездійсненим. При цьому необхідно уявити, що сторони розуміли під виконанням договору. В тому випадку, якщо договором альтернативне виконання договору з вибором боржника, то, той факт, що обраний спосіб став нездійсненим внаслідок настання не передбачуваної події, не дає права розірвати договір; 4) настання події повинна бути основною підставою для укладення договору; 5) необхідна відсутність вини зобов'язуючої сторони, а саме сторони, яка посилається на неможливість виконати договір.

На думку Л. Лунца норми договірних прав США включають в себе положення німецької доктрини і доктрини "загального права": "з однієї сторони, неможливість виконання тлумачиться як

ускладнення, яке потребує значних затрат, але разом з тим, підкреслюється, що боржник не звільняється від виконання внаслідок таких обставин, які вимагають від нього більших затрат, ніж передбачали сторони при укладенні договору"[11, с.69].

Концепція "неможливості" виконання дає мало можливостей для розірвання договору навіть у випадку зміни ринкової кон'юнктури, тому що все залежить від рішення суду. Недоліки такої концепції призвели до розповсюдження в США теорії "ефективного порушення договору"[9, с.277], яка заперечує принцип обов'язкового виконання договору. Прихильники теорії "економічної ефективності" виходять з того, що всі комерційні договори укладаються з метою отримання найбільшого прибутку, тому якщо для однієї з сторін розірвання договору буде більш вигідним ніж виконання, то право повинно дозволити їй вийти з договору. В рамках цієї теорії виправданими є будь-які порушення договору, за умови, що вони ведуть до укладення більш вигідного контракту.

Що стосується наслідків розірвання договору в англо-американській системі права, то за законодавством Великобританії потерпіла сторона має право на реституцію у випадку розірвання договору, а сторона, яка порушила договір не має права вимагати реституції, навіть за умови, що вона виконала частину своїх зобов'язань за договором [1, с.363-364]. Але таке правило існує у Великобританії з 1943 року, коли був прийнятий Закон про правову реформу. До прийняття даного нормативного акту англійське право реституцію не визнавало.

Таких же принципів з приводу реституції притримується і судова практика США.

Теорія розірвання договорів за законодавством Китайської Народної республіки (КНР) подібна до радянських часів 60-70 років ХХ століття. Держава активно втручається в сферу приватного права, при цьому правова система Китаю залишається по суті публічно-правовою.

Основним актом, який регулює відносини господарського обороту є Закон КНР про господарський договір [3, с.238]. Згідно даного Закону дозволяється розірвання договору за згодою сторін, за умови, що це не спричинить збитків державним та громадським інтересам. Договір також можна розірвати, якщо одна з сторін не виконала своїх зобов'язань у встановлений строк.

Що стосується доктрини "незмінності обставин", то сторона має право вимагати розірвання договору у випадку дії непереборної сили.

Згідно ст. 153 Загальних положень цивільного права КНР непереборною силою є ті об'єктивні обставини, які не можливо передбачити, уникнути або їм зашкодити. Досить детально врегульовано розірвання договору в Японії. Сторони вільно можуть розірвати договір за згодою. Така угода є зустрічним договором. Але укладення договору про розірвання не повинно порушувати права третіх осіб [12, с.45].

Для окремих видів договорів передбачаються спеціальні норми, які стосуються розірвання окремих видів договорів. Основною підставою розірвання будь-якого договору є порушення умов.

В Японії також визнається право однієї з сторін розірвати договір на підставі зміни обставин. В другій половині ХХ століття в Японії відмовились від принципу неухильного дотримання договору. Підставою було прийняття Указу про контроль за цінами і відповідного рішення Верховного Суду за яким було дозволено одній з сторін розірвати договір у випадку різкої зміни економічного стану після укладення договору. Остаточного визнання права розірвання договору на підставі зміни обставин було визнано загальним принципом японського договірного права після прийняття Верховним Судом рішення від 28 січня 1954 року [12, с.27].

Висновки. Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що в континентальній системі права договір можна розірвати за угодою сторін або у випадку невиконання зобов'язань з контрактів. На сьогоднішній день також передбачена підстава для розірвання договору як економічна неможливість виконання умов договору.

В прецедентному праві використовується поняття неможливості виконання договору внаслідок великих і невинуватих збитків. Таке положення призвело до розповсюдження теорії "ефективного порушення договору". Але така теорія заперечує принцип обов'язкового виконання договору і не може безумовно застосовуватись в нашому законодавстві, оскільки це призвело б до порушення договірних відносин.

Стаття надійшла до редколегії 22 листопада 2006 року.

Рекомендована до опублікування у «Віснику» членом редколегії О.В.Гетманцевим.

N.M. Protskiy

THE AGREEMENT DISSOLUTION ACCORDING TO LEGAL SYSTEM OF FOREIGN COUNTRIES

Summary

The reason and condition of dissolution of an agreement depend upon legal system. Ukrainian legislation of this area is much the same like Russian one. The doctrine of legal impossibility of any commitment has been grown in majority of countries.

Список літератури

1. Ансон В. Договорное право. – М.: Юридическая литература, 1984.
2. Германское право. Часть 1. Гражданское уложение. Пер. с нем. Сер. «Современное зарубежное и международное частное право». – М., 1996.
3. Гражданское законодательство КНР. – М., 1997.
4. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Под. ред. Е.А. Васильева. – М., 1993.
5. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1996.
6. Камалитдинова Р.А. Доктрина невозможности исполнения обязательств // Актуальные проблемы гражданского права. Выпуск 4. – М.: НОРМА, 2002.
7. Комаров А.С. Изменение обстоятельств и договорные отношения (сравнительно-правовые аспекты) // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник памяти С.А. Хохлова. М., 1998.
8. Комаров А.С. Изменение обстоятельств и договорные отношения. // Сборник: Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика. – М., 1998.
9. Кулагин М.И. Избранные труды. – М.: Статут, 1997.
10. Ласк Г. Гражданское право США (Право торгового оборота). - М., 1961.
11. Лунц Л.А. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран. – М.: Юриздат, 1948.
12. Сакаэ Вагацума, Тору Ариздуми. Гражданское право Японии. – М.: «Прогрес», 1983.
13. Халфина Р.С. Государственно – монополистический капитализм и буржуазное право. – М., 1969.
14. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – М., 1998. Т. 2.